Szlakiem żydowskim

Podróż szlakiem żydowskim w Suwałkach

Obecność społeczności żydowskiej w Suwałkach wiąże się ściśle z historią miasta. W 1821 roku została założona tutaj gmina żydowska, zbudowano też wtedy Wielką Synagogę przy obecnej ulicy T. Noniewicza. Niestety została ona ostatecznie zburzona w 1956 roku. W latach 20. XX wieku założono cmentarz żydowski o powierzchni 3,8 ha. Przy obecnej ulicy T. Noniewicza znajdowały się domy modlitwy i szkoły wyznaniowe.

Żydzi zajmowali się głównie handlem. Zakładali w mieście pierwsze małe fabryki - kapeluszy (Ejzyk Lichtensztejn), octu (Abram Goldbroch), tytoniu i tabaki, należące do sieci zakładów Leopolda Kronenberga. Prowadzili browary, garbarnie, młyny oraz liczne sklepy. Znaczący jest także dorobek kulturalny suwalskich Żydów. Zajmowali się działalnością wydawniczą, zakładali księgarnie i czytelnie oraz prowadzili zakłady fotograficzne i byli właścicielami pierwszych kin powstałych w Suwałkach: „Edisson” i „Momus”. Prowadzili własne szkoły, szpital, dom starców oraz kluby sportowe „Makkabi” i „Haszachar”. Według różnych źródeł Żydzi stanowili ok. jednej trzeciej ogółu mieszkańców Suwałk. Na przy-kład w 1827 było ich 32 %, w 1931 r. – ok. 34 %. Jednak pod koniec 1939 r. społeczność żydowska w mieście przestała praktycznie istnieć po deportacji dokonanej przez Niemców.

Ksuba – umowa przedmałżeńska zawarta pomiędzy narzeczonymi Mowszą Arie synem Izraela, a panną Itą - Rejzą córką Abrahama - Izaka, Suwałki grudzień 1932 r.

Dziś niewiele ocalało z bogatej przeszłości Żydów w Suwałkach. Pozostał m.in. zabytkowy cmentarz – kirkut przy ul. Zarzecze oraz kilka kamienic. W pozostałych miejscach podczas wędrówki jedynie oczyma wyobraźni można zobaczyć dawne obiekty. Na tej trasie są umieszczone tablice informacyjne, dzięki którym więcej dowiemy się o odwiedzanych miejscach.

Pieczęć Zarządu Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Suwałkach z dn. 20 czerwca 1925 r.

1. Cmentarz żydowski (kirkut) - ul. Zarzecze

Cmentarz żydowski został założony na początku lat 20. XIX wieku w kompleksie innych cmentarzy wyznaniowych o powierzchni ok. 3,8 ha. Po wojnie ocalało jednak niewiele nagrobków. Kirkut został zniszczony w 1941 r. przez Niemców, kamienne macewy (nagrobki) posłużyły za materiał do budowy zbiorników przeciw-pożarowych oraz jako krawężniki utwardzanych dróg. Najstarszy z zachowanych około 20 na-grobków pochodzi z 1856 r. Z ocalałych macew zbudowano w latach 70. XX w lapidarium - „Ścianę płaczu", upamiętniającą suwalskich Żydów. Na cmentarz żydowski prowadzi oddzielna brama z wkomponowaną gwiazdą Dawida. Jego obszar ukazuje, jak dużą i integralną część społeczności suwalskiej stanowili Żydzi. Cmentarz znajduje się pod opieką Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

2. Dom rodzinny Abrahama Sterna – róg ulic T. Kościuszki i F. Waryńskiego

W kamienicy Minców mieszkali Mordechaj i Hadasa – Leja Sternowie. W grudniu 1907 r. urodził się im syn Abraham – późniejszy poeta, językoznawca i bojownik o powstanie państwa Izrael. Zginął w 1942 r. w Tel-Awiwie zastrzelony przez brytyjską policję. Dawid Stern (brat Abrahama) – inżynier budownictwa, był działaczem rządowym i prezesem Związku Inżynierów. Na kamienicy przy ulicy T. Kościuszki (od strony ulicy F. Waryńskiego) znajduje się tablica poświęcona Abrahamowi Sternowi.

3. Gimnazjum żydowskie – ul. T. Kościuszki 47

Budynek zbudowano w latach 1836 – 1839 wg projektu Karola Majerskiego. W okresie międzywojennym w tym budynku mieściło się gimnazjum żydowskie. Współzałożycielem szkoły gimnazjalnej był Samuel Mohylewer – rabin Suwałk. W szkole uczył między innymi Szmul Aaron Liberman – wydawca pisma Ho-Emes (Prawda).

4. Młyn Adelsona – ul. T. Noniewicza i stary browar – ul. Wigierska

Browar zarządzany przez grupę żydów, zwany „Browar Pana Kunca" , młyn wodny Adelsonów.

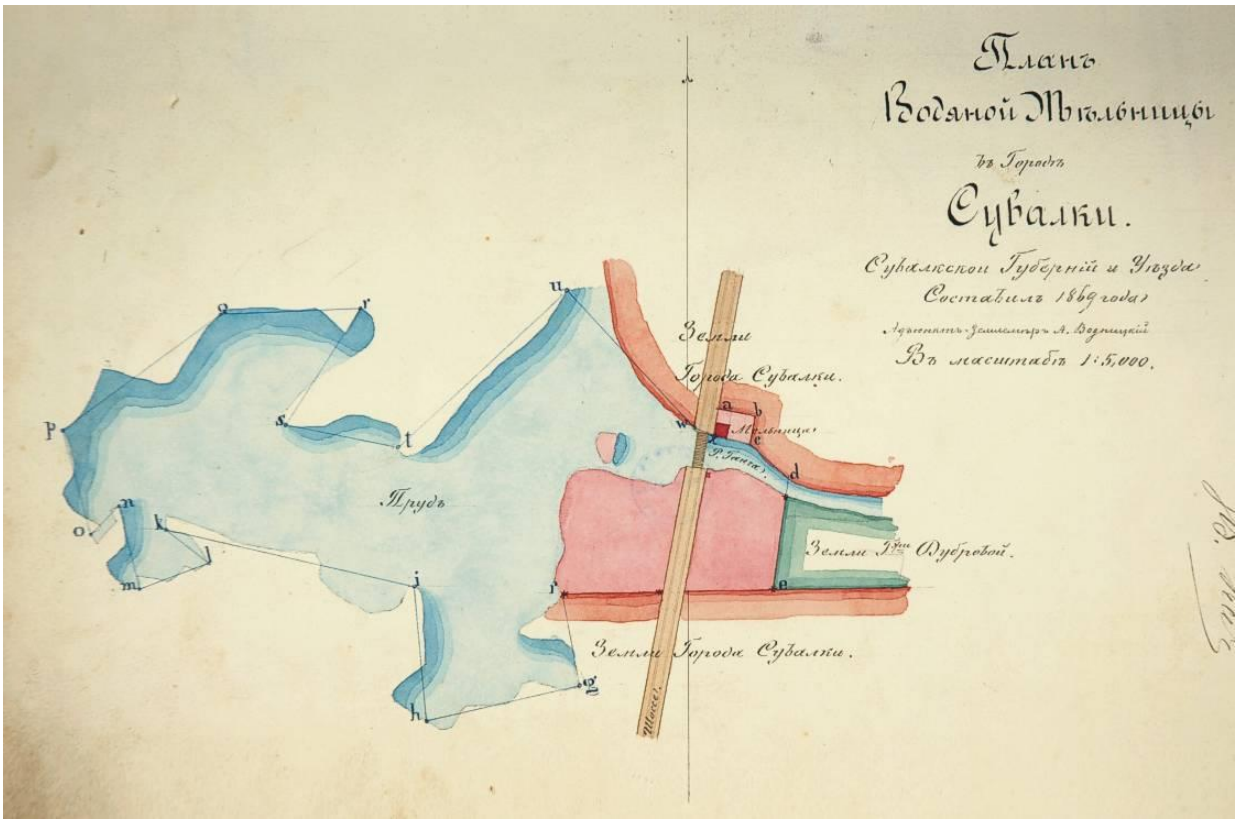

Plan młyna wodnego na rzece Czarnej Hańczy w Suwałkach z 1869 r.

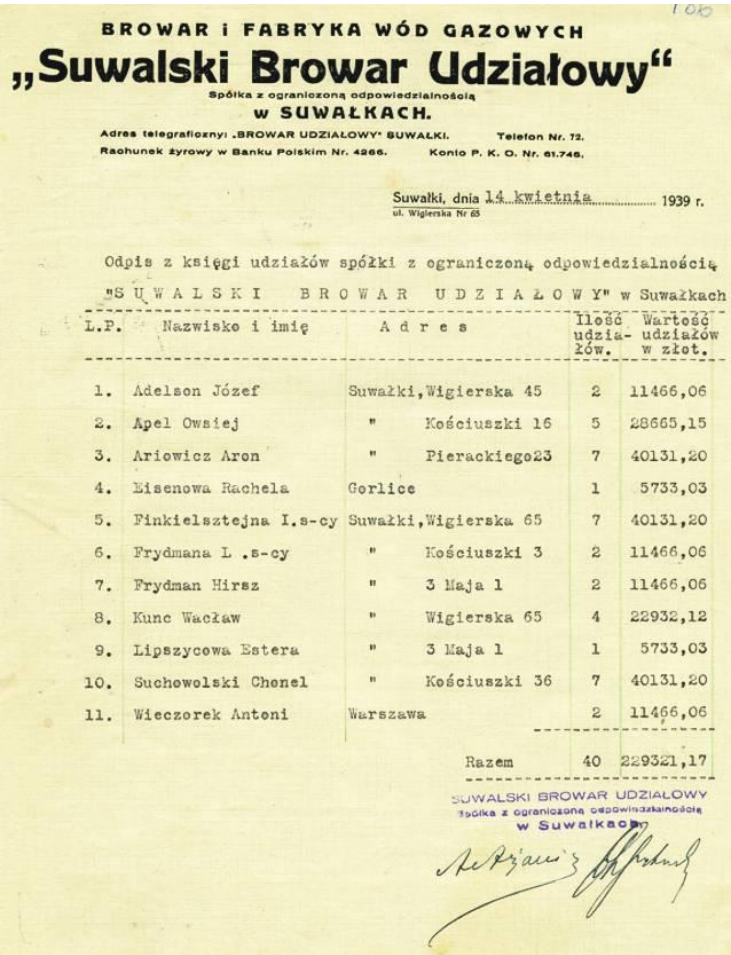

BROWAR i FABRYKA WÓD GAZOWYCH

„Suwalski Browar Udziałowy"

Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością

w SUWAŁKACH.

Adres telegraficzny: „BROWAR UDZIAŁOWY" SUWAŁKI. Telefon Nr. 72.
Rachunek żyrowy w Banku Polskim Nr. 4266. Konto P. K. O. Nr. 61.746.

Suwałki, dnia 14 kwietnia 1939 r.
ul. Wigierska Nr 65

Odpis z księgi udziałów spółki z ograniczoną odpowiedzialnością
"SUWALSKI BROWAR UDZIAŁOWY" w Suwałkach

L.P.	Nazwisko i imię	Adres	Ilość udziałów.	Wartość udziałów w złot.
1.	Adelson Józef	Suwałki, Wigierska 45	2	11466,06
2.	Apel Owsiej	" Kościuszki 16	5	28665,15
3.	Ariowicz Aron	" Pierackiego 23	7	40131,20
4.	Eisenowa Rachela	Gorlice	1	5733,03
5.	Finkielsztejna I.s-cy	Suwałki, Wigierska 65	7	40131,20
6.	Frydmana L .s-cy	" Kościuszki 3	2	11466,06
7.	Frydman Hirsz	" 3 Maja 1	2	11466,06
8.	Kunc Wacław	" Wigierska 65	4	22932,12
9.	Lipszycowa Estera	" 3 Maja 1	1	5733,03
10.	Suchowolski Chonel	" Kościuszki 36	7	40131,20
11.	Wieczorek Antoni	Warszawa	2	11466,06
		Razem	40	229321,17

SUWALSKI BROWAR UDZIAŁOWY
Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością
w Suwałkach

Odpis z księgi udziałów spółki Suwalskiego Browaru Udziałowego z dn. 14 kwietnia 1939 r.

Zdjęcie browaru w Suwałkach z lat sześćdziesiątych.

5. Domy modlitwy: Beit Jakow i Chewra Midrasz – ul. T. Noniewicza (dawna Jerozolimska)

Domy modlitwy funkcjonowały obok synagogi przy obecnej ulicy T. Noniewicza.

6. Synagoga – róg ul. T. Noniewicza i ul. L. Waryńskiego

Klasycystyczna Synagoga Główna została wybudowana w 1821 r. w dawnym centrum dzielnicy żydowskiej, zwanej Małymi Raczkami. Otynkowana na jasny kolor, na planie prostokąta o wymiarach 30 na 16 metrów i bardzo ciekawej architekturze, była jednym z najcenniejszych zabytków wielowyznaniowych Suwałk. Po wybuchu II wojny światowej hitlerowcy deportowali suwalskich Żydów na teren Litwy i zdewastowali synagogę. Po wojnie synagoga popadła w ruinę i ostatecznie została rozebrana w 1956 r.

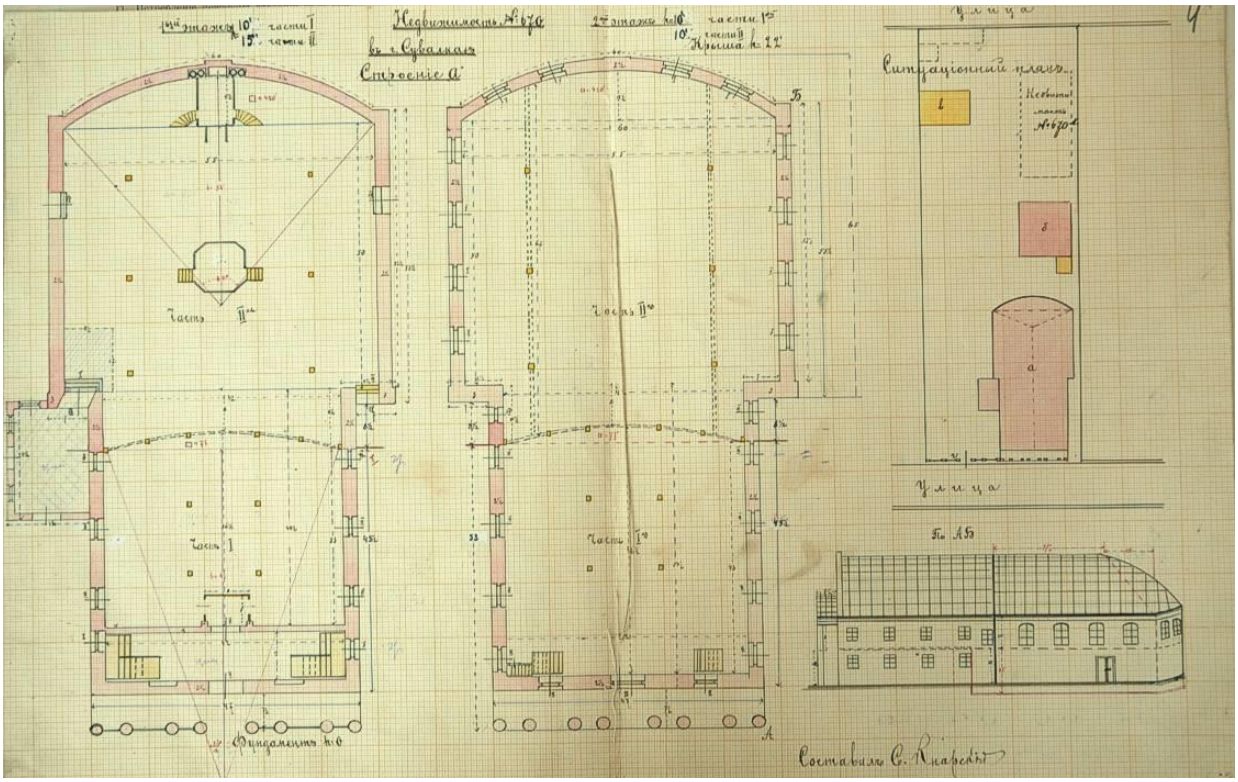

Plan sytuacyjny Bożncy Żydowskiej (synagogi) położonej w Suwałkach z 1907r.

7. Kamień Pamięci – ul. T. Noniewicza

W miejscu dawnej synagogi znajduje się kamień upamiętniający społeczność żydowską mieszkającą w Suwałkach. Na tablicy umieszczono dedykację w językach polskim, angielskim i hebrajskim:

„Pamięci około 5500 przedwojennych żydowskich mieszkańców Suwałk zamordowanych w czasie II wojny światowej w wyniku eksterminacyjnej polityki okupanta niemieckiego. W tym miejscu znajdowała się synagoga zdewastowana przez Niemców”.

Kamień Pamięci został oficjalnie odsłonięty 21 stycznia 2016 r. Autorem projektu jest Bartosz Żyliński, suwalski architekt.

8. Dom Starców dla Żydów – ul. T. Noniewicza 42

Został ufundowany przez suwalskiego Żyda, filantropa Joszuę Buraka w II poł. XIX w.

9. Dawny szpital żydowski – ul. T. Kościuszki 101

Od 1842 r. budynek po prawej stronie był pierwszym publicznym szpitalem, w 1860 r. został przekazany Żydom.

Fotografia lekarzy i personelu szpitala w Suwałkach z lat trzydziestych.

Pieczęć Szpitala Żydowskiego w Suwałkach z dn. 24 lipca 1925 r. z podpisem naczelnego lekarza.

10. Kamienica Samuela Orgelbranda – ul. T. Kościuszki 72

W tej kamienicy mieściła się księgarnia i wypożyczalnia książek założona w 1841 r. przez Samuela Orgelbranda, znanego księgarza i wydawcę . Był polskim Żydem i zwolennikiem asymilacji kulturowej ludności żydowskiej w społeczeństwie polskim. Wydawał książki w językach polskim i hebrajskim. W 1858 r. zainicjował dziesięcioletnią pracę nad wydaniem pierwszej w Polsce „Encyklopedii Powszechnej". W działalności wydawniczej potrafił omijać problemy stwarzane przez cenzurę carską.

11. Kamienica Hollaenderskich – ul. T. Kościuszki 62

W latach 30. XIX wieku w budynku zwanym „Domem pod kolumnami" założył swój zakład Leon Hollaenderski (Leib ben Dawid), pochodzący z północnej Suwalszczyzny, księgarz, litograf i drukarz. Zyskał uznanie także jako filozof, historyk i tłumacz. W 1842 r. Hollaenderski został aresztowany

z powodu odnalezienia w jego księgarni zakazanych publikacji. Cudem uciekł z więzienia i od 1843 r. przebywał na emigracji we Francji, gdzie czynnie włączył się w działalność patriotyczną. Przekonywał Żydów do aktywnego poparcia wysiłków narodowowyzwoleńczych Polski, zaś Polaków namawiał do „chrześcijańskiej miłości i otwartości serca”. W 1846 r. opublikował dzieło „O Żydach polskich”, przedstawiające historię Żydów na przestrzeni wieków.